

SSCB'DE TÜRKOLOJİ ÇALIŞMALARI*

A.M. ŞERBAK

I. Leningrad

0. Leningrad'da Türkoloji araştırmaları İlimler Akademisi, Üniversite ve Pedagoji Enstitüsünde¹ yapılmaktadır.

1. İlimler Akademisi birkaç ilmî enstitüyü içermektedir.

1. 1. Bunlardan biri Dil Enstitüsü (İnstitut Yazıkoznaniya)'dür. Enstitünün D.M. Nasilov başkanlığında bulunan Altay dilleri şubesini üç Türkolog, bir Mongolist, dokuz Mançu-Tunguz dilleri alanındaki uzman ve bir Kore dili uzmanı oluşturur. Önceleri Altay dilleri şubesine giren bilginlerin başlıca amacı Altayistiğin genel sorunlarını incelemekten ibaretti. 1969 yılında Dil Enstitüsünde Altayistik sempozyumu yer almış ve sonraları birbiri arkasından dört dergi yayımlanmıştır. Altayistiğin faal temsilcileri V.İ. Tsintsius ve O.P. Sunik'in vefat etmelerinden sonra (1981, 1988) bu tür araştırmalara esas itibarıyla S. N. Muratov ve L.V. Dmitriyeva katkıda bulunmuş, ama emekli olarak şubede yapılan çalışmalara hiç katılmamıştır. Son üç yıl içinde durum tamamıyla değişmiştir. Çünkü Altayistiğin genel sorunlarına karşı duyulan ilgi yavaş yavaş kaybolmaktadır. Bunun sebebine gelince, şunu hatırlatmalıyım ki Altay dilleri arasındaki akrabalık ilişkilerinin varlığı şimdiye kadar ispatlanmamış sayılır. Halbuki bu dilleri birleştiren ortak unsurlar yüzlerce yıl devam eden karşılıklı ilişkilerin sonucu gibi görülmektedir. Sürekli bir devir içinde Türkçenin güçlü etkisi altında bulunan Moğolca onun çeşitli unsurlarına karışmış ve çoğu kelimelerle birlikte Türk dillerinden alınmış eklere de sahip olmuştur.

Artık Dil Enstitüsü çerçevesinde Altay dilleri üzerinde ayrıca durulmaktadır. Türkologlar (N.İ. Letyagina, D.M. Nasilov, A.M. Şerbak) gerek Eski Türkçe gerek şimdiki Türk dillerini incelemektedirler. N.İ. Letyagina Tuvaca ile ilgili birkaç yazı çıkarmıştır. D.M. Nasilov 1989 yılında çıkan eserinde² aspektolojinin sorunları üzerinde durarak Türk dillerinde fiillerin birleşmeleriyle bildirilen gramer anlamlarını tahlil etmiştir. 1990 yılında *Türkçenin Biverbal Birleşmelerine Ait Teorik Sorunlar* konulu doktora tezini bitirdikten sonra bilimsel incelemelerini birkaç yönde sürdürmektedir. Araştırmasının esas kaynağını Özbekçenin malzemeleri oluşturmaktadır. Ayrıca, *Türk Gramerinin Fonksiyonel Bakımdan Araştırma Sorunları* konusu üzerinde çalışmaya başlamıştır. Başka bir deyişle, anlam açısından tavsif edilen Türk gramerinin özelliklerini göstermeğe ağırlık vermektedir. A.M. Şerbak, beş ciltlik *Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri*'ni³ sonuna getirmiş, yeni bir konuyu ele almıştır. Hazırlanmakta olan eseri iki cilt olarak tasarlanmıştır. VIII-XIV. yüzyılları kapsayan "Türkçe ile Moğolca arasındaki eski ilişkiler" adlı birinci cildi bitirilmiştir. Onun devamı olan ikinci

* *Türk Dili*, No 479 (1991), s. 321-324.

¹ Şu sırada Rusya Pedagoji Üniversitesi denilmektedir.

² D.M. Nasilov, *Problemi Türksoy Aspektologii*: Aktsionalnost. Leningrad 1989.

³ A.M. Şerbak, *Sravnitel'naya Fonetika Tyurkskih Yazıkov*, Leningrad 1970 (I; Oçerkj po sravnitel'noy, morfologii Tyurkskih yazıkov: (İmya, L. 1977(II); *Oçerki po Sravnitel'noy Morfologii Tyurkskih Yazıkov* (Glagol, L. 1981 (III); *Oçerki po Sravnitel'noy Morfologii Tyurkskih Yazıkov* (Nareçıye, Slujebniye Çasti Reçi, İzobrazitel'niye Slova), L., 1987 (IV) *Vvedeniye v Sravnitel'noye İzuçeniye Tyurkskih Yazıkov*, L. (basılmakta (V)).

cilt üzerindeki çalışmalar birkaç yıl sürecektir. Konusu *Türkçenin Moğol Dillerinin Gelişmesindeki Rolü*'dür. A. M. Şçerbak'ın Dil Enstitüsündeki başka çalışmalarında, Türkler ile Moğollar arasındaki epik ilişkilere de değinilmektedir. Ayrıca, Türklerde totemizm olup olmadığı konusu üzerinde durularak Moğolların Türklerle epik alanındaki etkisi ele alınmaktadır. Bu münasebetle *Oğuznâme*, *Kıssa-i Çingiz* ve *Moğolların Gizli Tarihi* gibi destanlara büyük önem verilmektedir.

Dil Enstitüsünde bir Türkolog daha vardır: Gagavuz diliyle⁴ uğraşan L.A. Pokrovşkaya, karşılaştırmalı araştırmalar şubesinde çalışıyor ve çoktan beri Balkan dilticiliğine büyük bir ilgi duymaktadır.⁵

1. 2. Akademideki başka enstitülerden Doğu Bilimleri Enstitüsü (İnstitut Vostokovedeniya) büyük dikkate değer. Birinci Dünya Savaşından sonra Asya Müzesi (Aziatskiy Muzei)'nin yerini almış olan bu Enstitü, zengin bir kütüphane, el yazmaları hazinesi ve orientalistler arşivini içermektedir. Enstitüde dillilerle birlikte edebiyatçı ve tarihçiler de vardır. Onun bir kolu Türk-Moğol araştırmaları şubesidir (müdürü S.G. Klyaştomiy). Dillilerden L.Y. Tuguşeva, Eski Uygurca el yazmalarını araştırarak yayımlamaya hazırlamaktadır. 1980 yılında L.Y. Tuguşeva *Fragmenti Uygurskoy Versii Biografii Süan-Tzana* yayını gerçekleştirmiştir. Bu konuda başka bir eser yayımlamak üzeridir. Genellikle dil ve tarih sorunlarıyla ilgilenen S.G. Klyaştomiy, Orhon ve Yenisey yazıtlarını incelemektedir. Yakında çıkan makedelerinden en önemlileri Doğu Türkistan tarihi konusundadır. Türk-Moğol araştırmaları şubesine giren T. Sultanov Orta Asya ve Doğu Türkistan'a ait tarih kaynaklarını tavsif etmektedir.

1. 3. Etnografya Enstitüsü (İnstitut Etnografii)⁶ndeki Türkologlardan biri olan V.G. Sayimov Altay'da yaşayan Türklerin etnografyası ile ilgili birkaç eser yayımlamıştır. Önce Türkiye Türkçesinin ziraat terimlerini tavsif eden V.P. Kurılev, şimdi Kazakların geleneksel sosyal kuruluşu konusu üzerinde çalışmaktadır.

Etnografya Enstitüsü ve Enstitüye bağlı Antropoloji ve Etnografya Müzesi, Çar I. Petro tarafından kurulmuş meşhur "Kunstkamera" binasında bulunur.

2. Akademiyi oluşturan enstitülerden farklı olarak Üniversitede öğrenciler vardır. Birçok fakültede okuyan öğrencilere çeşitli meslek dersleri verilir.

Leningrad Üniversitesi eskiden Rusya'da doğu bilimlerinin büyük bir merkezi idi. İkinci Dünya Savaşından sonra Doğu Bilimleri Fakültesindeki Türkoloji kürsüsü N.K. Dmitriyev, S.Ye. Malov, A.N. Kononov ve S.N. İvanov'un yönetiminde bulunuyordu.

Üç yıldan beri Türkoloji kürsüsünün müdürü olan V.G. Guzev, Osmanlıca üzerinde çalışmaktadır⁷. Bundan başka, Türk gramerinin teorik sorunlarıyla uğraşmaktadır⁸. Türkiye Türkçesinin ses bilgisi ile ilgili bir eseri bitirmiş bulunuyor. A.P. Vekilov'un bilimsel ilgileri, Türkiye Türkçesinin özel ad bilgisi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Üç yıl önce *Osnovniye Tendentsii v Razvitiı Grammatičeskogo Stroya Turetskogo Yazıkı* adlı eseriyle doktorasını yapmış olan V.G. Kondratyev, Oğuzcanın morfolojisi üzerindeki

⁴ Bk. L.A. Pokrovskaya, *Grammatika Gagauzskogo Yazıkı, Fonetika Morfologiya*, Moskva 1964; *Sintaksis Gagauzskogo Yazıkı v SravnilelNom Osveşçenii*, M. 1978.

⁵ L.A. Pokrovskaya, *Razvitiye Vnutristrukturnih İzmeneniy Balkano-Turetskih Dialektah pod Vliyaniem Slavyanskikh Yazıkov*, Altaica, Proceedings of the 19th Annual Meeting of the Permanent International Altaistic Conference, MSFOu 158, Helsinki 1977, ss. 213-219.

⁶ Son yıllarda Etnoloji ve Antropoloji Enstitüsü (İnstitut Etnologii i Antropologii) adını almıştır.

⁷ Bk. V.G. Guzev, *Staroosmanskiy Yazıkı*, M. 1978.

⁸ Bk. V.G. Guzev, *Oçerki po Teorii Tyurkskogo Slovoizmeneniya*: İmya, Na materiale staroanatoliysko-Türkskogo yazıkı, L. 1987, Glagol, L. 1990.

çalışmalarını devam ettirmektedir. S.N. İvanov heyecanlı bir biçimde edebî çeviriler yapmakta, Nevai'nin eserlerini Rusçaya kazandırmaktadır. A.P. Grigoryev bilim çevrelerinde yarlıkları araştıran birkaç yazı ve bir kitabı ile tanınmıştır⁹. Doğu Bilimler Fakültesindeki kütüphanede değerli kitaplarla birlikte el yazmaları da saklanmaktadır.

2. Leningrad Pedagoji Enstitüsünün fakülteleri arasında Uzak Kuzeyde Yaşayan Halklar Fakültesi çoktan beri ayrı bir yer almaktadır. Bu fakültede yalnız sayıca az halkların temsilcileri yüksek öğrenim görmek imkanına sahiptir. Fakülteye bağlı Altay dilleri kürsüsünde (müdürü A.M. Şçerbak) Mançu-Tunguzca ve Türkçe dersleri verilmektedir. 1990 - 1991 öğretim yılında Enstitüde Mançu-Tunguz dillerini temsil eden Ulça, Nanay, Evenki (Tunguz) ve Even (Lamut) öğrencileri yanında Türk dillerini temsil eden Dolgan ve Tofa (Karagas) öğrencileri de vardı.

Dolgan dili, yaygın bir fikre göre, Yakutça ile karışmış bir Tunguzca sayılır. Hem sesce, hem şekilce Yakutçadan çok farklı değildir. Benzeyiş derecesini göstermek üzere birkaç örnek vereyim: *ıl* – “almak”, *tıp* – “bulmak”, *hut* – (Yal. *sıt*-) “yatmak”, *ıy* “ay”, *ıt* – “atmak”, *bir* – “bir”, *bies*- “beş”, *at* – “ad”, *ağız* – “sekiz”, *ay* – “saymak”, *hamır* (Yak. *samur*-) “yağmur”, *bıa* “bağ”, *biar* “bağır”, *otut* “otuz”, *kıspıt* “kızımız”, *barbit* “varmış”, *uhun* “uzun”, *alta* “altı”, *beye* “kendi”. yakutçaya ne kadar benzerse benzesin, onun kendine özgü fonetik ve morfolojik özellikleri de vardır. Krş. munnı (Yak. murun, Şor. murdu) “burun”, huol (Yak. suol), “yol”, hie- (Yak. sie-) “yemek”, atka (Yak. akka) “ata, at yanına”, köl~küöl (Yak. küöl) “göl”, ol~uol (Yak. uol) “oğul”, kar (Yak. xar) “kar”, kıs (Yak. xıs) “kız”, kal (Yak. xal) “kalmak”. Eski Türkçe kelime hazinesi Dolgancada hemen hemen tamamıyla korunagelmiş, ama birçok kelime anlam değişikliğine uğraşmıştır. Örneğin, *ta* “tundra”, (Türkiye Türk. *dağ*), *tl* “kelime”, “dil”, *ağa* “baba”, *onnu* “iz”, (Yak. *orun* “yer”), *men'i* “baş”, (Türkiye Türk. *beyin*), *uos* “dudak”, “ağz”, *hüs* “alın”, (Türkiye Türk. *yüz*), *ıyıt*- “sormak” (Türkiye Türk. *ayt*-), *köksü* “arka” (Türkiye Türk. *göğüs*), *altan* “bakır” (Türkiye Türk. *altın*).

Tofa (Karagas) dili Uryanhay grubuna bağlıdır. Bu grubun öteki dilleri Tuvaca ve Uygur – Uryanhaycadır. Bu, Türk dillerinin karşılaştırmalı morfolojisi ve ses bilgisi için çok önemli bir dildir. Özellikle ses özellikleri göre çarpar. Nitekim Tofacada, bu grubun başka dillerinde olduğu gibi, ünlülerin söyleniş sırasında gırtlak sesine benzer bir kesiliş olayı (pharyngalisation) ortaya çıkabilir; krş. *at* “ad” – öş “öç”- öş – (öş-) “sönmek”, *baş* “yara” - *ba ş* (*baş*) “baş”, *kıs* – “kızmak”, *kızır* “kızır”, *kızıl* “kızıl”, - *kı s* (= *kıhs*) “kısmak”, *kı sar* – “kısar”, *kı sıl* “boğaz, derbent”.

4. Bilindiği gibi, Leningrad'daki müze ve kütüphanelerde değerli el yazmaları ve eski yazıtlar vardır. Bunların bazıları Türkolojinin ağır sorunlarının çözümüne katkıda bulunabilecek eserlerdir. Örneğin Saltıkov – Şçerdin Kitaplığında Türk filolojisi için önemli olan birçok el yazması, Ermitaj'da ise Mayatsk taş yazıtı, Elista yanında bulunmuş inek kafa taşı (üzerinde küçük bir yazıt var), Talas kazığı ve başka değerli yazıtlar muhafaza edilmektedir.

⁹ A.P. Grigoryev, *Mongolskaya Diplomatika XIII-XIV vv.* (İngizskiye Jalovanniye Gramoti), L. 1978.